

О.Б. Головко (Київ)

ПОЛОВЕЦЬКИЙ ХАН КОТЯН СУТОЄВИЧ У ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIII СТ.

Починаючи з середини XI ст. на політичний розвиток Східної Європи, особливо Південної Русі, активний вплив справляють половці. Однозначно, що під час тривалого перебування в Північному Причорномор'ї в житті половецьких угруповань відбулися значні зміни, у тому числі і в суспільно-політичному поступі. На межі XII - XIII ст. половецькі орди Північного Причорномор'я вже чітко розділилися на два угруповання: донських і дніпровських половців. Зараз чимало дослідників, на наш погляд беззаперечно, вважають, що ці угруповання були державними утвореннями [Федоров-Давыдов 1973, 42; Смілянський 2002, 139-146].

Протягом XII ст. об'єктом походів руських князів частіше всього були землиця донських половців на р. Сіверський Донець. Проте на межі XII - XIII ст. після смерті хана донського угруповання половців Кончака боротьба руських князів з ними на певний час припинилася. Проте в 1201-1202 рр. володар Галицько-Волинського князівства (до складу якого тоді входила і Київщина) Роман Мстиславич завдав удару по дніпровським «вежам», які знаходилися в низинах Дніпра, в так званому Лукморі [Плетнева 1985, 199; Плетнева 1990, 150]. Візанті «вежі» були центрами придніпровського об'єднання половців «Вежами» в давньоруських літописах називалися місця стибичі кочівників в даному випадку місця їх постійного перебування, своєрідні політичні центри степовиків [Новосельцев 1989, 17-18]. Поки Романа об'єктивно був дуже важливим для нормалізації ситуації на південному кордоні Русі, створював умови для припинення руйнівних нападів кочівників, сприяв покращенню ситуації і для балканських країн. Болгари і Візанті, оскільки саме звідси половці ходили в низини Дунаю та на Балкани [Головко 2006, 232-237].

Проте після смерті Романа Мстиславича, що сталася в червні 1205 р., почалися нові князівські усобиці на півдні Русі, в яких як союзники тих чи інших князівських коаліцій брали участь половці. Історичні джерела лапотно чи зберегли цікаві факти втручання кочівників у внутрішньополітичну боротьбу на Русі. Ці пам'ятки, зокрема неодноразово розповідають про участь в цих подіях могутнього половецького володаря - хана Дніпровського політичного утворення половців Котяна Сутоевича. Аналіз інформації свідчить про значну роль цього політичного діяча в політичному житті причорноморських степів та Південної Русі першої половини XIII ст., особливо у взаєминах з галицьким князем Мстиславом Мстиславичем Удатним та волинським князем Данилом Романовичем, що і стало підставою для написання цього нарису.

Перша згадка про хана Котяна має відношення до подій 1205 р. в Галицькій землі. Восени того року київський князь Рюрик разом з чернігівськими князями Ольговичами зробив безуспішну спробу завоювати Галич. Тоді біля міста Мікулино на річці Серет відбулася битва місцевих магнатів з військом Рюрика та Ольговичів. Значну активність у зіткненні проявили половецькі загоони. Зокрема літописець повідомляє про зіткнення двох половецьких ханів Котяна та Самогура -

якимись пхотинцями, під час яког о ватажки кочівників ледь не попали в полон («Тога же хана князя половецкаа Сутоевича Котян и Съмогур, поткоста на пешьце, и убиена быста коня под нима, замало и их не яша») [Полное 1908, 717].

Є підстави думати, що саме під час тогочасних подій хан Котян вступив у якісь особисті контакти з одним з учасників виправи - тодішнім князем невеликого Терещеського князівства на Київщині Мстиславом Мстиславичем з більш пізніх літописних свідчень відомо, що половецький володар вдав за Мстислава свою шкатуку. Оскільки пізніше Мстислав став князем у Новгороді, то вірогідно, що цей шлюб став у другій половині першого десятиліття XIII ст. Відомо, що половці взяли активну участь і в кампанії 1206 р., яку знову організували Рюрик та Ольговичи [Полное 1926-1928, 426].

1211 р. (вірогідно у серпні) під час вирішальної війни угорсько-польсько-волинської коаліції проти князя Ігоревича, що контролювали тоді Галицьку землю, не бош останніх виступають половці: «И приехаша же и полсаца Романови (на той час галицький князь із династії Ігоревичів - авт.) на помощь. Изяслав с ними Володимирьич». Судячи з Галицько-Волинського літопису саме половці були, крім шашканців Звенигорода, чи не єдиною реальною силою з табору Ігоревичів, що встала опір їх суперникам. Так, зокрема, кочівники під час битви на річці Лютій тривалий час не давали подолати водну перепону угорцям та волинянам [Полное 1908, 725]. Є підстави думати, що половці на допомогу Романові привів хан Котян. Зв'язаним, що тоді Північне Причорномор'є стало безпосереднім об'єктом уваги угорської адміністрації. В 1211 р. для поширення впливу на схід в Трансильвані за дозволом короля Андрія отримують володіння рицарі Тевтонського ордену, які до цього перебували на Близькому Сході.

Набагато частіше половці хана Котяна появляються в Прикарпатті з часу утвердження князем у Галичі Мстислава Мстиславича Удатного, який, як вище зазначувалося, приблизно 1207 р. став зятем степового хана. Князь Мстислав постійно перебував у конфронтації із своїми сусідами, тому в скрутну хвилину звертався до свого родича за допомогою.

На початку зими 1219-1220 р. угорсько-польське військо на чолі з воєводою Шпінесом з Галичини вступило до Волині, але не змогло досягти успіху. На допомогу волинським князям Данилові та Васильку прийшов Мстислав Удатний з половецькими загонами, що дозволило завдати нападникам поразки і вимусило останніх відійти на південь. Тоді ж в Галичині половці допомогли Мстиславу відвоювати в угорців Галич. Необхідно відзначити, що галицький літописець, якого певно за все цікавили дії руських князів, досить фрагментарно описав участь степовиків у зазначених подіях [Полное 1908, 736-737].

Активна допомога половців Мстиславу призвела до відповідних дій князя у складі під час першого вторгнення монголо-татарських військ в причорноморські степи в 1222-1223 рр. Літописець пише, що тоді зовоїюники «придоша на землю половецькую» [Полное 1908, 740]. Під «Половецькою землею» давньоруські князівки розуміли величезну степову територію від передгір'я Карпат та низин Дунаю не заходи до Волги та Північного Кавказу на південному сході [Плетнева 1975, 350-351].

Під час походу 1222 р. монголи на Північному Кавказі розгромили придонське угруповання половців на чолі з ханом Юрієм Кончаківичем, близьким родичем владимиро-суздальського князя Юрія Всеволодовича [Baumgarten 1926, table X, №8]. Його військо було розгромлено татарами, а його керівники «Данил Кобяковичь и Юри убена быста, с ним множество Половцевъ» [Новгородская... 1950, 215]. Лише вимусило рештки подонських, а також подніпровських половців взимку 1222-23 рр. повернутися за допомогою на Русь. На чолі подніпровських половців тоді стояв згаданий хан Котян, тесть Мстислава Мстиславича, який неодноразово надавав допомогу зятєві.

Саме Котян, згідно інформації новгородського літопису, звернувся першим до Галича. А після цього звернення Мстислав Мстиславич «нача молитися князю рускым» [Новгородская... 1950, 261]. Було вирішено провести спеціальний з'їзд князів у Києві, куди він попрямував з Галича. В Києві тоді сидів його нещодавній союзник Мстислав Романович. Крім них, в обговоренні проблеми взяв участь чернігівський князь Мстислав волынський князь Данило та багато менш вагомих у політичній плані князів. На з'їзді, за інформацією джерел, «великий князь» половецький Бастий охрестився. Цей акт мав скріпити союз руських князів з половецькою ордою. На жаль, важко сказати, в яких відносинах були між собою половецькі хани Бастий і Котян. Можливо, що Бастий очолював тієї половців, що прийшли у Придніпров'я з Дону.

Воснове русько-половецьке військо вирушило на південь. «Оттуда же придоша месяца априля и придоша к реце Днепру», – лише галицький книжник [Полное... 1908, 741]. Питання про маршрут виправи та обставини переправи давньоруських військ через Дніпро досить складне через плутану інформацію джерел, у тому числі свідчене Галицько-Волинського літопису. В.К. Романов вважає, що біля Варязького острова військо давньоруських князів переправилися на лівий берег Дніпра [Романов 1981, 89], проте це твердження знаходиться у протиріччі з повідомленням джерел про це одну переправу через Дніпро давньоруського війська [Новгородская... 1950, 261]. Тому більш вірним є уявлення, що біля Варязького острова переправу здійснили чернігівські полки, які перейшли на правий берег і об'єдналися з волынськими, галицькими, київськими та смоленськими ратями, що йшли на південь правим берегом Дніпра [Фенkel 1989, 103].

Місце переправи на Дніпрі руських військ чітко визначено в Академічному літопису: «Придоша к реце Днепру на Заруб, к острову Варезькому» [Полное... 1926-1928, 505]. Заруб – це давньоруське місто на правому березі Дніпра напроти місця владина в нього Трубежу. Йому відповідає археологічне городище Монастирськ між селом Зарубинці і хутором Монастирськ напроти сучасного міста Переяслава-Хмельницького.

Піді 1223 р. вимусливо до активних дій не тільки кочовиків, а й осіле населення причорноморських степів, основного частиною якого були слов'яни [Головко 1993, 4; 46; Буенко 2002, 14-37]. В Галицько-Волинському літопису збереглася досить цікава інформація: «А выгонци Галичьская придоша ко Днепру (помилка літопису, справді має бути Дністер – звт.) і придоша в море» [Полное... 1908, 741]. В тексті пам'ятки двчі згадуються галицькі війська, які йшли у похід проти монголів, проте конкретизація «выгонци» дає підставу думати, що тут мова йшла про представників

населення, що мешкало в нижній течії Дністра і Прута, ймовірно відомих за повідомленнями XII ст. берладників [Мавродин 1949, 105].

Згадка цього населення, а також бродників, що перейшли на бік нападників ще до битви на Калці, свідчить про значну чисельність населення слов'янського походження, що мешкало в степовій зоні сучасної України. В Галицько-Волинському літопису відзначено, що у «выгонцев» було «лодей тысяча». Хоча це, без всякого сумніву, перебільшення, можна гадати, що цих берладників було дуже багато. В В.Мавродин вважає, що їх було 35-40 тисяч воїнів. В.Т.Пашуто – 40 тис. воїнів [Мавродин 1949, 105; Пашуто 1968, 250]. Можливо, що на вказаних «лодях» прийшла на південь і частина воїнів-піщів із Волині та Галичини.

Отже весною 1223 р. на Дніпрі зібралася досить багаточисельна армія. В її складі були полки з Галицької, Волинської, Чернігівської та Київської земель, смоленські дружини, «вся земля Половецкая». Однозначно, що монгольський корпус на чолі з ханами Джебе та Субедеем, який проринув у причорноморські степи, поступався в чисельності перед військом коаліції, оскільки головні сили монголів на чолі з Чингисханом знаходилися в Азії. Монгольська розвідка прекрасно знала про підготовку походу, тому монгольські полководці зробили спробу розсарижити союзників, знаючи про непрості стосунки русичів з південними сусідами. Іх послі запропонували князям разом напасті на половців, захопити їх майно та стада. Проте князі не захотіли вести переговори і вбили монгольських послів. Ця розправа мала показати рішучість настроїв русичів, оскільки після цього вбивства шлях до можливих подальших перетрактатів був відірзаний.

Головною вадою союзної армії, що і позначилося на її подальшій долі, була відсутність єдиного командування. Ні один із старших князів не бажав підкорятися іншому. Найбільш рішучим у діях був галицький князь Мстислав Мстиславич. Проте він міг реально керувати лише галицькими та волинськими полками, взаємодіяючи з половецькими, в іргодно, ускладнювалося відсутністю єдності між останніми. Саме це ми спостерігаємо при аналізі вирішальної битви 31 травня 1223 р. з монголами на р. Калці. Спочатку завдяки рішучому наступу Мстислава Мстиславича руським полкам вдалося досягти певного успіху, проте у подальшому саме половці не витримали натиску сугерників. Більш того, їх панічний відступ змішав стріли битви Київський князь Мстислав Романович, який дотримувався тактики обмеження дії проти ворога сховався за застоюлом і у битву не вступив.

Наступа Калкська битва призвела до значного ослаблення південноруських князівств, що різко негативно позначилося на розвитку політичної ситуації в Східній Європі. Зокрема, це вплинуло на позиції Данила Романовича на Волині та Мстислава Мстиславича в Галичині. До цього необхідно зазначити, що між самими князівствами значно посилюлися протиріччя. Проти них знову стали піднімати голову вороги, але необхідно зазначити, що наслідки нової фази внутрішньополітичної боротьби противників сильної князівської влади в кожному краї були різними. У Романовичів на Волині була сильна соціальна опора в особі місцевого боярства та мешканців міст. Важливим моментом було і те, що в цей час Волинь нормалізувала стосунки з Малопольськими та Мазовецькими князівствами. Що стосується Мстислава то кількість його прихильників в Галичині продовжувала скорочуватися.

В краї значні сили боярства продовжували орієнтуватися на угорців, а інші верстви населення, дивлячись на непослідовність Мстислава, все більше прагнули повернення на Романовичів Ранше в скрутних ситуаціях Мстислав моровозраховувати на свого тестя Котяна, але після розгрому половців в 1222 – 1223 рр. останні тривалий час не могли істотно впливати на ситуацію в Південно-Західній Русі.

Вже в 1224 р. Мстислав Мстиславич під час конфлікту з волинським князем Данилом та польським Лешком Бялим звернувся за допомогою до свого постійного союзника хана Котяна та нового (з 1223 р.) київського князя Володимира Рюриковича [Baumgarten 1925 table IX, №22]. Вина продовжувалася ще деякий час, завершилася підписанням миру у Перемилі, який М.С. Грушевський та В.Т. Пашуто датують 1225 р. [Грушевський 1901,20; Пашуто 1950,205]. Скориставшись невдачею для Мстислава участю князя в конфлікті на Волині, галицька верхівка вирішила передати владу у Галич королевичу Андрію, сину угорського короля Андрія II. В місті, для підсилення незадоволення населення князем, почали поширюватися чутки про те, що Мстислав хоче за допомогою половців Котяна позбавитися з боярською елітою «Льстивому Жирославу, рекшу боярам Галичким, яко ідеть Мстислава в поле, і хоцеть ви предати тестви своему Котяне на избитье», – пише Галицько-Волинський літопис про події 1226 р. [Полное... 1908, 747; Грушевський 1901,20].

Повага в Галичині половецьких орд була використана одним з найбільш активних суперників Мстислава Мирославом для того, щоб підбурити галицьке населення проти свого князя. Шараневич відзначає, що галицькі бояри Жирослав, Судислав та Пилип, використавши невдачу Мстислава на Калці, вирішили запросити в Галич угорського королевича, посилаючи свою владу у князівстві [Шараневич 1863,80]. Необхідно відзначити, що в той час значна частина боярства ще не визначилася щодо своєї позиції. Духівнику князя Мстислава Тимофію вдалося переконати частину бояр, котрим було доведена брехливість занувачень Жирослава про те, що начебто Мстислав хотів знищити їх. Невдовзі бояри на чолі з Судиславом відчуваючи, що влада ось-ось може перейти у князівстві до Данила, фактично вчинили державний замах. Мстислав не зміг втриматися і через деякий час прибув до Торчеська.

Однозначно, що Мстислав Мстиславич був і в такій складній ситуації на замовлений і прагнув повернутися до Галича. Під час переговорів він запропонував Данилові здійснити похід на Галич: «Яз всажу Половци, а ты своими, аще Бог дасте его нама, ты возми Галич, а яз Понизье» [Полное... 1908, 752]. Отже, Мстислав запропонував не тільки план створення спільної коаліції із залученням половців ханом Котяна, які в ході майбутньої кампанії мали б відіграти важливу роль, а й фактично погодився на розділ Галичини між ним та Данилом. Проте незавраж Мстислав помер, а його тесть Котян приєднався до ворожої волинському князю коаліції пінського князя Ростислава, чернігівського Михайла Всеволодовича та київського Володимира Рюриковича [Полное... 1908, 752]. Суперники Данила вступили в переговори з угорським королевичем Андрієм та Судиславом, сподіваючись підтримку угорських та галицьких сил.

До засобів дипломатії вдався і князь Данило Романович. Перш за все він прагнув домовитися з своїми головними суперниками київським та чернігівським князями

Але це не дало результату. Тоді волинський князь послав «Павла своего посла ко Котяневи» [Полное 1908, 753]. Ця місія мала успіх: хан Котян не тільки відійшов від суперників Данила, а й здійснив рейд до Галицької землі, що вимусило вірогідно, боярина Судислава та королевича Андрія, які сиділи у Галичі, відмовитися від антиволинських дій на боці Михайла та Володимира. Крім цього, Данило привіз з Польщі велике військо на чолі з всеволодом Пакословом, внаслідок чого Мстислав і Володимир зняли облогу Крем'яця і відступили на схід.

В 1230 р. Данило з Дем'яном вирішили здійснити похід проти королевича Андрія та Судислава. Данило після тривалих боїв захопив Галич, але відступив з нього полонених королевича і Судислава, який після недалого зіткнення із загоном Дем'яна повернувся до галицької столиці. Таке ставлення пояснюється великою силою угорського короля Данило, вірогідно, прагнув знайти якийсь компроміс з угорцями тим більше, що в той час він не мав достатньо підтримки в Галичині. Але десяти компроміс з угорським двором не вдалося через деякий час угорське військо здійснило перехід через Карпати і осадило Галич. На боці Данила активну роль відігравали половці і поляки. Польські дружини мазовецького князя Конрада допомагали Данилові. Йому ж підтримку надав хан Котян. Загоном іншого половецького хана Беговарса брали участь у високівих діях на боці угорських полків короля Бели IV.

Необхідно зазначити, що орда Беговарса мешкала також десь на Правобережжю. Дніпра. Наприкінці 20-х років хан Беговарс (Борца за угорськими джерелами) встановлює контакти з угорським двором, і приблизно 1229 р. католицькі місіонери здійснили хрещення хана разом з усією його ордою. На неї поширювався вплив католицького єпископства, яке в цей час було створено угорською церквою в Західному Причорномор'ї [Пашуто 1966, 37-38; Головки 2006,322].

Облога Галича виявилася для угорців невдалою, і згодом вони були вимушені покинути край. Але і завзоровання Галича Данилом не привело до стабілізації ситуації в краї. В 1232 р. королевич Андрій зробив нову спробу повернутися до Галича [Полное 1908, 765-766]. Через деякий час в 1233 р. знову відновлюється війна Данила з угорським королем Андрієм II. Повідомлення про початок війни волинський князь отримав у Києві Галицько-волинський літописець докладно розповів про цю війну. Для боротьби з угорцями Данило запросив собі на допомогу половецького хана Котяна, київського Володимира та смоленського Ростислава, проте останній зрадив волинського володаря, розорив його місто Тихомль, а Данило повернувся додому [Полное 1908, 767-770].

«Малу же времени минушу, королевиче Умре. Послаша Галичане по Данила Черниговского Семейюка а Судислава иде Угры» [Полное 1908, 771]. Смерть королевича Андрія в 1233 р. створювала умови для утвердження волинського князя в Галичині, але в цей час виникає велика війна в Середньому Подніпров'ї, де проти київського князя Володимира виступають Михайло чернігівський та ізяслав Волинський. Протягом 1234 та 1235 рр. Данило воює проти ворогів Володимира, що призвело до великих втрат у його війську. Наприкінці травня 1235 р. біля Торчеська відбулася жорстока битва, де чернігівці разом з половцями завдали Романовичам тяжкої поразки. В полон до кочовиків попали союзники Данила князь Володимир Рюрикович та боярин Мирослав. В тому ж році смоленський та

чернігівський князі захопили Київ [Полное... 1908, 771; Полное... 1926, 1928, 513; Полное... 1885, 104]. Вірогідно, що тут у війні на боці чернігівців виступили і традиційні в той час союзники – придонські половці.

Отже, в середині 30-х років Південна Русь перебувала в стані жорстокої міжкнязівської війни, що нанесла величезні втрати життю краю. Крім двох безпосередньо самих південноруських князів та їх оточення, вірний негативний вплив цьому процесу була і роль половців, які під час походів розорали міста і села Русі, що не могло не позначитися на її військових можливостях у протистоянні з монгольськими полчищами.

Вторгнення наприкінці 30-х років XIII ст. монголів до Східної Європи трагічно позначилося і на житті прикарпатських половців. Зокрема, поразки від монголів вимусли половців покинути традиційні райони перебування. Так, після невдалого з'ясування з монгольськими полками взимку 1238-1239 рр. до Угорщини вирушила мігрувати 40-тисячна орда хана Котяна. Прихід та перебування половців на чолі з Котяном у Королівстві Угорщина докладно описані очевидцем подій магістром Рогерієм, який був архидияконом в одній із церков Східної Угорщини. Твір магістра «Скорботна пісня» – був написаний у першій половині 1244 р.

Магістр Рогерій повідомляє, що на початку 1239 р. половці на чолі з Котяном зазнали поразки в гирлі Волги. Тоді половецький хан особисто звернувся до Бели IV з проханням надати його орді притулок, обіцяючи прийняти християнство за католицьким обрядом [Epistola 1937, 552-553]. Угорський король прихильно поставився до цієї пропозиції, одарив послів цінними подарунками та направив до супроводження монахів-домініканців [Пашуто 1966, 39]. В Т. Пашуто вважає, що тут мова йде про домініканців, які створювали в першій половині XIII ст. католицьке єпископство у півночній Русі [Пашуто 1970, 211]. На нашу думку, це були ті мандрівники-місionери, які побували в Північно-Східній Європі в 1235-36 рр. [Аннинский 1940, 72-112].

М. П. Мургуля і В. П. Шушарін відзначають, що цей перехід відбувся після битви на р. Сить між військами владимиро-суздальського князя Юрія та монголами (4 березня 1238 р.) і до захоплення Чернігова (18 жовтня 1239 р.) [Мургуля, Шушарін 1996, 107], проте скоріше за все перехід кочовиків розпочався в першій половині 1239 р., а завершився влітку або на початку осені того ж року. Угорське джерело повідомляє, що король урочисто зустрів Котяна та його 40-тисячну орду на кордоні своєї держави [Vetera 1859, Nr 493, 268-270]. Прибувши до Угорщини, хан Котяна та даними згаданого вище Рогерія, заявив, що нападники розорили його землю та перебили його людей [Epistola 1937, 552-553]. Угорський монарх доручив своїм адміністратором розселити половців, які одержали в Угорщині для розселення землі в області між Дунаєм і Тисою [История Венгрии 1971, 131]. Тоді ж відбулося хрещення хана Котяна. Міграція половецької орди не пройшла повз увагу монгольських ханів. Відомо, що Батий з цього приводу написав листа Бели IV, де висловив своє незадоволення тим, що угорський король взяв під патронат половців [Аннинский 1940, 88-89].

Плани Бели використати військові можливості орди Котяна не були реалізовані. На початку весни 1241 р., в час, коли в Паннонській низині вже розпочалися бої з монголами, у військовому таборі угорського короля біля Пешту між половцями та

угорськими феодалами, володінням яких половці завдавали шкоди, виник конфлікт. Це з'ясування, за даними джерел, було спровоковано австрійським герцогом Фредрихом II Бабенбергом. Внаслідок цього Котяна та частина його наближених на початку березня 1241 р. були вбиті у Пешті, а решта половців підняла бунт, потім покинула Угорщину і відправилася на Балкани [Голубовский 1869, 4-12; Пашуто 1958, 166; Пашуто 1977, 11; История Венгрии 1970, 131]. Існує версія, що пізніше у відомій битві під Ярославом 17 серпня 1245 р. якась група половців з колишньої орди Котяна допомагала князю Данилу Романовичу проти угорців та поляків. Вісьць угорського короля Бели IV було повністю розгромлено монголами при Шайо 11 квітня 1241 р., в згодом Угорщина була повністю розорена нападниками.

Таким же скрупили рідками джерел постає життя одного з найбільш цікавих за даними діяльність половецьких ханів Котяна Сутоєвича.

Література.

- Аннинский С.А. Известия венгерских миссионеров XIII – XIV вв о татарах и восточной Европе // Исторический архив Т.3. М.,Л.,1940
- Бубенок О. Етнічний склад осілого населення причорноморських степів зприкінці X – початку XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). Вип. 2. К., 2002
- Головко О.Б. Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-елітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. К., 2006
- Головко О.Б. Слов'янське населення причорноморських степів XII – першої половини XIII ст. // Українське козацтво: витоки, еволюція, спадщина. Вип.1. К.,1993
- Голубовский П. Половцы в Венгрии Исторический очерк. СПб.,1889
- Грушевський М.С. Хронологія Галицько-Волинського літопису // Записки аукраїнського товариства імені Шевченка. Вип.3. Львів,1901
- История Венгрии Т.1. М., 1971
- Мавродин В.В. Очерки по истории феодальной Руси. Л.,1949
- Мургулия М.П., Шушарин В.П. Половцы, Грузия, Русь и Венгрия в XII – XIII вв. М.,1996
- Новгородская первая летопись старшего и младшего извода. – М., 1950
- Новосельцев А.П. Термин «вежа» в древнерусских летописях // Древнейшие государства на территории СССР 1987 г. М.,1989
- Пашуто В.Т. Внешняя политика древней Руси. М.,1968
- Пашуто В.Т. Героическая борьба русского народа за свою независимость (XIII в.). М., 1956
- Пашуто В.Т. Половецкое епископство // Ost und West in der Geschichte des Ostens und kulturellen Beziehungen. Berlin,1966
- Пашуто В.Т. Монгольский поход в глубь Европы // Татаро-монголы в Азии и Европе. М., 1970
- Плетнева С.А. Донские половцы // «Слово о полку Игореве» и его время М.,1985
- Плетнева С.А. Половецкая земля // Древнерусские княжества X – XIII вв. М.,1975
- Плетнева С.А. Половцы. М., 1990
- Полное собрание русских летописей Т.1. Лаврентьевская летопись. М., 1926-1928
- Полное собрание русских летописей. Т.2. Ипатьевская летопись. СПб.,1908
- Полное собрание русских летописей Т.10. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. СПб., 1885
- Романов В.К. Статья 1224 г. о битве при Калке Ипатьевской летописи // Летописи и хроники. 1980 г. В.Н.Татищев и изучение русского летописания. 1981
- Смілянський Ю. Формування державності у половців південноруського степу до монгольського нашествия // Наукові записки Переяславського пед. ун-ту. Вип.11. Переяслав-Хмельницький, 2002
- Федоров-Давыдов А.Г. Общественный строй Золотой Орды. М.,1973
- Фенел Д. Кризис средневековой Руси 1200-1304. М.,1989

- Шараневич И. История Галицко-Володимирской Руси От найдажнейших времен по року 1453 Львов, 1863
- Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides russes du X-e au XIII-e siecle Romae, 1925
- Epistola magistri Rogerii im Miserabile Carmen // Scriptorum rerum Hungaricarum Ed Em Szentpetery Vol.1. Budapestini, 1937
- Vetera monumenta Historia Hungariam sacram Illustrantia. Ed. A.Theiner. T.1 Romae, 1859.

Резюме.

Головко А В (Киев) Половецкий хан Котян Сутоевич в политической жизни Центрально-Восточной Европы первой половины XIII в.

Статья А В Головко посвящена изучению биографии одного из наиболее известных половецких ханов Котяна Сутоевича Хан Котян в первой половине XIII в возглавлял Приднепровское объединение половцев, неоднократно оказывал военную поддержку галицкому князю Мстиславу Мстиславичу. Половецкий хан участвовал в битве на р Калке в 1223 г., а в 1239 г. привел свою орду в Венгрию.